

A züllött hajós

KRÚDY GYULÁRÓL (1878–1933)

Krúdy Gyulán megkönyörült a sors, nem ragadt össze teljesen saját árnyékfigurájával, amit érzelmes nyálból szőtt hízelgő uszálya, derekas vagy kákabélú, stréber ivók, akiken egyaránt keresztülnézett: újságírók, „csacsenerek” alja, lapzárta után a silány pirkadati romantika parazitái. Sírja bitang állapotban volt a huszonötödik halálévfordulón (1958), legalábbis gondozatlan, elvadult hantra árulkodott az elszomorító fénykép egy magyar újságban. Olyan, mint egy futóbetyaré, aki erdőszéli fatörzsnek vete-medve, szembefordul a pandúrokkal. Vagy gondoljunk inkább Reviczky ismert verséből a *Volkov* temetőre, ahol gízgaz közé hányva, „bedőlt, világtalan sírokban” éppen kedvenc orosz írói porladtak? Tudtommal azóta szépen rendbe szedték, nemzeti emlék. Vigyázni kell minden lépésnél, hogy ne csússzunk át kibelezett, krajcáros legendákba, asztalvégi, megtúrt bennfentesek burjánzó álintimitásaiba. Az a félrebillent, jellegzetes fejtartás például. Egy kamaszkori fürdés büntető emléke a jeges Poprádban. Nem mélézás hajtotta oldalra, mint álommagokkal terhes mákvirág kelyhét.

Betyár formájú ember akadt a búcsúztatók között is. Hanyag tartású és lappangó erejű, lomposan is úrfорма férfiak, száraz, eleven pásztorbotok, elkapni birkalábat a kampós végével. Honnan bukkantak fel a temetésre? A nemzetségi törvény vagy poharazó cimboraság jeladására? Étkezőkocsin érkeztek a Nyírségből, vagy komfiskocsin egy pesti albérleti szobából? Széttaposott cipőjükről ítélve, voltak ott lúdtalpas pincérek, gnómnövésű zsokek, galambkönnyekkel kövérkés utcalányok, de elmaradtak igazi étvágygerjesztői (és főpincérekkel hű hitelezői): az érett trafikosnők, s ott volt karikás szemmel, dohányсырга, ideges ujjairól felismerhető pár éjjeli szerkesztő. Egy-két író is, Zilahy Lajos, már-

ványarcú, gyönyörű feleségével. Ha Krúdy elvegyülhetett volna búcsúztatói közt, elbillent fejjel, kihívás nélkül talán ezen a hűvös gyászolón jártatta volna tekintetét. Semmi esetre sem rajtunk fiatalokon. Szerény temetés volt, s egy cseppet sem szívfacsaró. Talán telepatikus túlvilági rendelkezésükre, nem volt szomorú Karinthyé és Hunyady Sándoré sem. De Kosztolányién csukló zokogásra fakadtunk néhányan.

Nem akart ő tovább élni ifjú szívekben, mindig tovább, mint Ady. Becsvággal lejegyzett, és nem pusztá réstömésnek szánt írásai közül az csúszott félre legjobban, ami a másik nagy alkoholistá éjszakáiról szól. Mintha el-elmozdulás közben vette volna fel a költőt, a fókusz valahogy hamis. Krúdynam persze nem volt életre-halálra szóló magánpöre egy alakváltó, hol biblikus, hol mitológiai, szörnyű Istennel, mint ama másik borközi viaskodónak; ő is ellágyulva szerette ugyan a fajtáját, de lázban fogant megváltása egy látomásos néppusztulásból már nem zaklatta fel önemészítő missziótudatig, s Adyval ellentétben, olyan keveset törődött az irodalmi halhatatlansággal, mint a valódi Szindbád, aki ezer esztendeje csodálatos tengerjárásairól mesélt a szökőkútnál egy bagdadi szőnyegen. Hajós volt csakugyan, nem Eltévedt Lovas, akit köddel s a ködből kitörő, bős medvékkel kerít be a magyar tél.

Életében megvetette volna, ha magyarázzák (nemigen tették), s úgy képzelem: holtában meg-megmoccan a koporsódeszkán, s nyúl barátságatlan botjáért, hogy szétüssön a buzgólkodók közt, akik megpróbálják bepányvázni nyertes futónak az istállóba. Züllötten élt egy szerinte züllött hazában, amelyhez fel-felhorkanva mégis úgy ragaszkodott, amilyen éppen volt, gyalázatosan elosztott látszatbőségével és valóságos erkölcsi aszályával. Önként választott kénköves úton haladt, nem volt szívében félelem és megbánás, csak igen ritkán. Egyetlen igazi lelki társa Don Juan, az elkárhozott spanyol lovag, aki borzalmas görcsök között, de száraz szemmel, rimánkodás nélkül szállt alá a pokolra. S azzal a fanyar göggel, hogy csak intenie kell, az ujját felemelnie, s még az emészítő lángokban is akadna szépasszony, aki felajánlkozik vált-

ságul. Biztosan azért csupán a spanyol fenevad számíthatott erre, az úri betyárt esetleg cserbenhagyják kevésbé rangos dámái. A Terézváros mégsem Sevilla.

Mocsárvizek szivárványszínei futkosnak az írásain; holt ágak pompásan festő, dús bomlása borítja el a mozdulatlan felszínt. Aki a valódi Krúdyt szereti, úgy jár a művére, mint egy láprengetegbe, hangulatok kócsagjaira, éber álmok darvaira vadászni. Mert vadásznak is magányos, nemcsak hajósnak. Lecsapolatlan belső mocsárban élt, haszontalan, de varázslatos tájakon, amelyek ősszel mindig visszacsalogatják a csónakos vízi puskást. Ha öregebb egy nemzedékkel, talán még szűkszavú, harapós társra is talál egy nádas tavon, Vajda Jánosra, aki csak távevésben tudta volna kihívni, nem ivásban.

Mialatt fajtája, a hol sértetten, hol egykedvűen leszegényedő megyei középnemesség iktatókba, segédhivatalokba, levéltárakba, szolgabírói s alispáni előszobákba húzódott be nappali gondok s esti rongyázás elől, Krúdy beköltözött egy kocsmáról kocsmába, vidékről vidékre hordozható hansági mocsárba. Vérség szerint sorstársai se különböztek tőle, csak másfajta hasonlatért mondom, hogy azoknak meg az ecsedi lép pangott a bordái között.

Mert ízesebbnél ízesebb álneveken ismétlődő önarcképei mögött ott a Nagy Bomlás, ha Herczeg Ferenc s az Akadémia nem tud is az ítéletről. Illés Endre telibe találó, kitűnő stílusjellemezése szerint „háromemeletes hasonlatok”-kal tanúsítja s ábrázolja ezt, még ha a lehető legszemélyesebb is a mondanivaló. Beleszületett a dzsentrivé kozmetikázott megyei társadalom névlegessé legyengült, de erőszakosan védett és nótázva dédelgetett kiváltságaiba, ahogy beleszületett az osztálytagadó Bölöni György, Kaffka Margit, Török Gyula, Thury Zoltán. Lehetett volna persze homokfutón hajtó, hetyke szolgabíró is, aminek a kurtább nemességű Adyt szánták a szülei. Hosszú, magányos gordonkaszólóra átírva, az éber álom öngyilkossággal játszó monológjaiban, lírai feloldásokkal, közbeöltött, körmondatos betétekkel – s a varrás szálait itt-ott elvesztve – regényei és elbeszélései a millenáris Magyarország

és mesterségesen meghosszabbított csonka utódjának napjairól és éjszakáiról mesélnek, de valahogy mindig a peremről. Arról, hogy egy valaha szilárdabb lelkületű s nagy emlékű „nemzetfenntartó” réteg, amely zömében jó ösztönnel vizsgázott a *Zalán futása* s a *Talpra magyar* közt, s lényegesen vérzett Pákozdtól Aradig, később végzetesen rászedte magát a hatalom foszlékony látszatával, s elpártolt a mezítlábas néptől, az önbódító nemzeti szólamok által bearanyozott eme látszatért. Persze, olcsó réz volt az aranyozás. Megejtően járták a kopogós hajnali csárdást Szatmárban – talán ott táncolták legszebben – egy agarászbál végén, de a válogatni való, ízesebbnél ízesebb, szagosabbnál szagosabb, gyönyörű almák férgesen heverték a fák körül, vagy behulltak a Szamosba.

Ora et labora, szólta a szerzetesi parancs a középkorban, imádkozzál és dolgozzál. Külsőségeit kivéve, mind kevésbé emlékeztek rá, azokkal viszont annál jobban törődtek: a mammutbirtokos római katolikus egyházban kinevezték a jobbára mágnás, sváb vagy szlovák születésű püspököket, s a protestánsok főgondnokot választottak a legjobb familiákból.

Sohase felejtjük el közben Mikszáthot. Kiábrándult, késői regényeiből ágazott ki ő is, akárcsak a kezdő Móricz Zsigmond – ismeretes, hogy Krúdy egyik úri betyár őse, az útonálló Kálmán megejtette alakjával és csínytevéseivel a nagy palócot –, de míg Móricz Zsigmond, a falusi ács fia, nádfedelesidill-festés helyett roppant erőfeszítéssel eljutott a félfeudális agrártársadalom hatalmas, bár alacsony látószögű körképéig, és zablarágó parasztjai végül jelképes, kollektív népjellemmé zordultak a *Rózsa Sándor*-trilógiában, amely a magyar filmtörténet eddigi legnagyobb remekére, a *Szegénylegények*-re ihlette Jancsó Miklóst, Krúdy a megsavanyodó mikszáthi derűből olyan társadalmon kívüli, félhomályos peremterületre költözött át törvényen kívüli barangolónak, amorális álmodozónak, ahol műve akaratlanul s mindenestre tudtán kívül irodalmi szomszédságba került az 1920-as évek eseménytelen, asszociációs kísérleti regényeivel. De erről később, a „nyugati vonal” feltárásánál.

A kúriahomlokzatok mögött csökönyösen s olykor könnyörtelenül, de végül saját kárára védekező dzsentriritégeknek volt egy nyíltabb és látványosabb bomlási terepe, a pökhendien önhitt, könyöklő, zajos Budapest. Szállodái, a Royal, Pannonia, Vadászkiút, London; az ügető s a megyeri lóversenypálya; kávéházak százával, irodalmiak tucatjával, kiváltságosoknak a „szélfogó” helyen, páratlan kelet-európai ötvözet: oltárkép nélkül is kultikus kápolna, dolgozószoba, szalon s hitelvek csatateré. Volt törzskávéháza Ambros Zoltánnak és Karinthy Frigyesnek, Kassák Lajosnak és Szomory Dezsőnek, Szabó Dezsőnek s a Nyugat-asztalnak, Nagy Lajosnak és Rejtő Jenőnek, Móricz Zsigmondnak és Szabó Lőrincnek, Németh Andornak és József Attilának, Tamási Áronnak s az órák alatt szállító slágeríróknak. Színházai, a Vig, Molnár Ferenc pesti királysága, a Magyar s Kukorica Jancsival a Király, s nyaranta, az Alagút budai torkánál a Színkör elragadó deszkahodálya, a második felvonás végén Honthy Hanna örökre (a harmadik felvonásig) szakító, nagy tangójával; a Hangli lombos csirkekelletője a Vigadó előtt, ahol délutánonként százával keltek ki kövér pletykatojásokból a csibék, és körülszaladgálva rögtön messterien csipogtak; délelőtt a Váci utcai pofafürdő, nyakig érő jelzalog- és rendezetlen, rövid lejárátú adósságokkal a gondtalanra kivasalt andalgókon; zengerájok, amíg még túlteng a német szó Pesten, aztán – előléptetve – orfeumok a Nagymező és Király utca körül, végül lokálok, az Otthon-kör, Fészek klub s Nagy Endre kabaréja. Ahogy birtokos urak és vásárra felhajtó nagybérlők kedélyeskedve, s mégis osztályba merevült fraternizálással összevegyültek a mátészalkai, nyíregyházi, tapolcai, gyöngyösi, kassai piacon, még demokratikusabb formák közt megvolt a keveredés abban a rossz hallással franciáskodó Bohémiában is, amely ezúttal, a *leleplező*, és nem a *megszéptítő* idő kilátójáról, különleges pokoltornához hasonlít, alaposan megfűszerezve vesező szójátékokkal és szürrealista bemondásokkal, jóval a szürrealizmus feltalálása előtt; begörccsölten kergetőző s rendszerint gonoszkodó viccek hajszalereken át, Zempléntől és Ungtól talán visszanyúltak félig szentimentális, félig öngúnyoló őstalajukig a lem-

bergi, csernovici, zsezsovi gettóban, nemzedékek behúzódása során ki tudja, talán egyenesen rituális fürdőjükig, a *mikvéig*. Hangoz magakelletése, ríkító kellékei, nyugatoskodó cafrangjai, sallangjai, limonádé muzsikája árulták el legjobban a mohó város mindenünnen kilátszó provincializmusát. Volt itt kölcsönként hárlóing, kifizetetlen frakk, felírás egy csomó kávéházban, bércocsi-számla, pezsgódurrogás, török fürdő, balkáni menü bikagyomornak, zsidó szépasszonyok nedves ünőszeme, hajnali csókolódzás egy városligeti padon, fejedelmi lumpolás álnéven, virágos kocsi-korzó a bécsinél kissé durvább háncsú Életfa körül, de az egész boldog békeidő, ott túl az Óperencián, a pesti Bohémiában mégiscsak léleklúgozó, tehetségaprózó és tékozló volt, finom pecsenye-illatán kihívón átfurakodott a szegényszag. Sivársága annyi palackdurrogtatás után is kiderül Heltai Jenő civilizáltan kíméletlen írásaiból, Krúdy összekuszált életéből, amit egyik rajongója, Kellér Andor őszintén megrajzol a Hatvany Lajos által szerkesztett, pompás *Beszélő házak*-ban, de leginkább talán azok a rajzok leplezik le, amelyekben Krúdy tollán Bródy Sándor megjátssza az Élet Királyát. Keserű volt ez a festett királyság, pár centiméterre a mellkasnak fordított revolvergolyótól, leverő a La Vallière-nyak-kendős gög, szexuális ripacskodás, csüggedten is féltékeny ragaszkodás egy szalmafonatú kávéházi trónhoz, s e trónon kéretlen kegyosztás egyre pimaszabb alattvalóknak, diadalmas zászlóként lengetett női alsószoknyák, lecsatolt selyem harisnyakötők ellenére! Bizony, Lemberg még mindig nem volt sokkal messzebb Budapeستől, mint Bécs. Sárban tocsogott Ady, a Sármánymadár; saját díszsírhelyét eladta a hitközségnek Bródy, a „Nap Lovagja”, utolsó szálíg kifoszlott a varázsszőnyeg Szindbád mesemondása alól. Krúdy szófukar uralma a Balaton-kávéházban, Rác-fürdőben, kikönyöklő asszonyokkal szellőző tabáni ablakok alatt a Kereszt tértől a Mélypincéig, óbudai bormérésekben s körúti szerkesztőségek áporodott, ablaktalan folyosóin (az előlegre várva) éppen olyan volt, mint a széthulló udvarházban Dudorászié, akit a repedt tetőcsatorna muzsikája indít versenydalolásra.

Meglepett, hogy Illés Endre és Sötér István meleg hangú s beleérző írásaiban egyformán hallgat valamiről. Krúdyt, a múlt és félmúlt ködlovagját nem érdekelte igazán a történelmi szellemjárástól körülvenget, lehangulatosabb negyed, a Vár. Hősei mindenüvé eljárnak, oda alig. *Pesti* ember volt, s három kispolgári kerület, a Terézváros, Józsefváros, Ferencváros az ő fővárosi Nyírsége, otthona, és nevében valósággal szimbolikus a Bérkocsis utca, hiszen egy fél életen át váratta reggelig türelmes, sőt tisztelő fuvarozóit.

Pest a felhőkarcoló beton lakótelepek gyűrűje nélkül már akkor is óriási, szétfolyó lepény volt, de a mai fiatal nemzedéknek felfoghatatlanul kis forgalmú. Lovasok a Múzeum-kert mögötti Nemzeti Lovardából még nyeregháton keresztettkék a Nagykörut, s így léptettek végig józsefvárosi utcákon, a Bérkocsison is, a rákosi gyakorlótérig Kőbánya határánál. Érthető volt Krúdy vonzalma e három kerülethez: lelkileg még serdülőkori ültetvény. A zöldfülű gyermek a tiszzaeszlári vérvádper egyik ágaskodó és fülelő tanúja volt. Ha fajilag és tájilag talán ő a legnagyobb asszimilánsunk az ősi törzshöz, szülőföldjéről hozta magával ezt a képességet. Ismert kurucot, tír pákot, római és görög katolikust, pravoszlávot, kálvinistát és sok-sok zsidót, őket éppen vedlőben. Vedlőben úgy, hogy a Kárpátaljáról lehúzódo szegény első nemzedék jiddis–lengyel–magyar keverék nyelvével még mit sem tudhatott egy ázsiai ősnyelv összejátszásáról hajlékony szúrásokra, ugratásokra kártyaasztalnál, kabaréban, kávémérésekben. Szilaj és örökölt szabadságharcos-, mondhatnám, betyárvérehez ezt a zsidóságot is asszimilálta a pesti kerületekben. Budán nem tehetne volna.

A mai város tökéletesen más, mint az övé. Mi neki még Buda? Bormérők sora Lágymányostól Óbudáig, szerényen módos lokálpatriótáké, akik kétszer is meggondolják, hogy átkeljenek a hídon Pest–Babilonba, a négy török fürdő egzotikus területenkívülisége, dicséretes maradványok a nem is olyan balga basákról, s a hegyek lomtengeréből ki-kikandikáló, szétszórt és kissé szigorú homlokzatú villák, egyikét–másikat már ismerte Görgey, Jókai, Kemény

Zsigmond és Eötvös Loránd. S persze, kevéssel a halála előtt, egészen az övé Óbuda, a bécsi országúton függő fél falu, fél városka, alsó: római s felső: sváb rétegeivel és olcsó házbéreivel. Mondják: ha látott arra esküvőt, betért a templomba, s a szertartás után üdvözült mosollyal jobbról-balról összecsókolta az oltárnál az új menyecskét, körben a rokonság, férjé, felesége megilletődve s elképedten találgatta, ki lehet ez a hívatlanul felbukkanó, figyelmes nagybácsi, szemlátomást vérbeli úr.

Ma Buda a győztes. Krúdy fiatalságában a Terézváros volt a hangadó hatalom, radikális fellegvár: a felnyomuló kispolgárságé, s a Józsefváros az a csendes kerület, ahol a Budapest meghódítására készülőkoraérett nyírségi fiú először lakott és látott „híres költők”-et – ki emlékszik már azokra az elsüllyedt nevekre! Bécsből átültetett három- és négyemeletes fél polgári fél proletár bérházak sora a klinikák körül, mint hajnalban befogott teherlovak, kívül kaputámasztó, páros gipszistenségek, belül a *gang*, hosszában az egymás mellett nyíló lakás- és konyhaajtók, lenn a porolóudvar, kántáló zsidó, vak kintornás és csak a malterrel együtt málik le már falairól a bepácolt paprikáskrumpli szaga. Az igazi szegényszag.

Sohase lépett ki önmagából; személye egy országosan, főleg vidéken mindenfelé megtalálható emberfajta képviselt, csak a lángelme volt a megkülönböztető jegye. Szédületes a tárgyismerete, azért írhatott műkedvelő kontárkodás nélkül Álmoskönyvet, Szakácskönyvet, gyermekkönyveket is. Utóvégre álnéven Dickensnek is volt szakácskönyve, ha erről Krúdy persze nem is tudott. Senki se látta be úgy hazáját, mint ő, apró folyami halaktól emberszabású bankcápáig, balatoni borpincéktől pesti nagyvágóig, lomha pillantással, hallgatagon várva a következő fogásra vagy csapolásra. De ebbe a fanyar illatú, borongós látóhatárba belefért a Monarchia is, a König von Ungarn s a Wandl-szálloda Bécsben, a schönbrunni és laxenburgi kastély s a császárkripta. Utóvégre egy fokkal magasabb lépcsőn Ausztria ugyanolyan olvasztótégely volt, mint Magyarország; Hugo von Hofmannstahl,

Ödön von Horvath, Robert Musil, Josef Roth, Karl Kraus, Arthur Schnitzler, Alfred Polgar, Molnár Ferenc szólhatna erről síron túli koronatanúként, különböző hangnemben és érzülettel, talán ott is, még ott a sírban is, még ott is belső tusakodással, mert az ide-oda ingó *Hassliebe* az alattvalókon kívül beférkőzött magába Erzsébet királynéba, s ugyan kit ne mérgezett volna meg szerelmes gyűlölettel egy hitevesztett, élvhajhász, érzéki, halál-sóvár, önbecsmérlő, lelkileg kiürülő, s mégis folyton kezdeményező és újító szellemű, elegáns, akkori, letűnt létében az angolokat máig izgató, egyre jobban izgató, század eleji Város, szabadelvű és antiszemita népvegyítő, amelyet – kicsoda ironia! – két világháború *nélkül* talán máig is összetartana a hadsereg, közös fedőnyelvével, hogy a bakák nyolc-tízre becsülhető anyanyelvét lefojtsa. Ábránd, amit mondok. Egyszer *A denevér* bohózzati harmadik felvonásának a végén utólag féltetni kezdtem a Monarchiát. Túl szédülten hajtogatják fel a márkás francia pezsgőt, gondoltam. Nem gyanítja soha senki, hogy a franciák pezsgőn kívül mást is szállítanak Pétervárnak? Rudakban.

Az érett Krúdy, aki valamikor az első világháború derekán talált félreismerhetetlen, zsongító hangjára, s attól kezdve, a sebesen szántó toll által sugalmazott, ösztönszerű felismerés hatása alatt, bezárkózott külön világába, érdektelenebb a magyar életábrázolók közt, mint a rangoskodó-uraskodó ország lassú szétbomlásának nála vagy ridegebb, vagy indulatosabb ábrázolói. Minél jobban eljegyzí magát ragályos álmodozásaival, alvajáróként annál közelebb kerül a 20. század nyugati regényíróinak egyik kísérleti formájához, az eseménytelen belső monológhoz, feláldozva a naptári időrendben merevített tudatot. Azokra a franciákra és angolokra gondolok, akik, persze, tudtán kívül, az 1920-as években aláaknázták a belénk rögzített, mechanikus időérzetet s a múlt századi klasszikus elbeszélőktől örökölt, merev időkategóriákat: a „külső” időt. Ha fantasztikus bőségű is az észrevétlenül felgyűjtött ismerete, kevésfajta és olykor felcserélhető elemekből áll össze körülötte az élet: női harisnyakötő, babos asztalterítő,

csonthús, borjúpörkölt, rác ürmös, vadászpuska (vadkacsára s nagylábujjal a szív felé irányozva a ravaszt), kötőfék (lovat jártatni s életunt zsoké nyaka köré), kihúló vaskályha, füstös kocsilámpa, fedeles híd, varjú az útszéli, kopasz fán, felrebbenő aranyfácán, messzi harangszó a megritkult őszi légen át, jázminbokor Kisfaludy Sándor felszáradt könnyeivel s egy hevenyészve bevetett, medveszagú férfiągy, mert az ő fekhelyén inkább csak egy-egy női hajszálat lehet találni, de soha egy önmagával összebékítő, odaillo női testet. Zengzetes vándorszínésznevek alatt egyformák az alakjai is, a ruhaszabásról ítélve, Sőtér István szerint, sárguló késő bidermeier divatlapokból kivágva. Mindig ugyanannak a bús férfinak az önarcképe. (Aki főleg török fürdőekben s utána a terített asztalnál nem is volt olyan bús.) Ismétlem: visszajáró személyek, névcserélők és gazdag tárgyi, természeti elemek fonódnak össze a végül is öncélú meseszó szövőszékén, s a fáradhatatlan pénelopéi munkához az Idő szolgáltatja a dallamot, zenévé változik át s a szőlőjátékok: lassú vagy cifrázó vonóhúzás felszabadít az óramutató rabságából, hasonlatainak dallama kiemel egyirányú folyásából. Ha Szindbád, Nagybotos Viola, Pisztoli, Rezeda Kázmér, Emléki, Galgóczy, Gidacska, a kedves Vendelinek, Dudorászi egy régi írást néznek egy hámló kertfalon, hasonló sugárzású jelenléttel ott van az is, aki valaha felírta, talán ő maga vagy a hasonmása egy határ menti lengyel-zipszer városkában, vagy talán a nagyapja tette, Krakkóból Lőcse felé tartva, egyszóval, összeolvad a pillanatnyi szemlélő s a szemlélt ősalak, akit felidéz az emlékek egyidejűségével. Minél jobban körülhálózza olvasóját ez a hosszan lebegtetett, varázslatos ráolvasás, annál inkább belevesz a többrétű egyidejűségbe, nézd csak, nézd: az Erzsébet-híd (még az eredeti) az eltűnt Hal téren vagy a szétrombolt Torony és Duna utcánál végződik, s a Király utca kevés hajlással a hajóhídnál! Szindbád mögött egy másik Szindbádot látunk, s azon túl egy harmadikat, mintha egymás után forgó tükörből lépnének ki, csak félig leplező jelmezekben, egyforma mozdulattal érint ajkuk egy csipkés zsebkendő, vagy nyúlnak a pisztolyért, s nem lehet bizonyosan tudni, hogy a szabadságharcban

szolgáltak-e vagy a boszniai hadjáratban, vagy az első világháborúban, vajon poharaztak még Petőfi szerencsétlen fiával, Zoltánkával, vagy Eötvös Károly pattogását hallgatták a tiszzaeszlári perben. Melyik az igazi? Valamennyi, ha manipulált emlékek által akarunk megragadni egy ködlovagot a szétoldódó tudatával, s viszont egyik sem, ha a naptár hetes és hónapos határai közt akarjuk elfogni. Az időérzék lírai feloldásában a vizionáló, érett Krúdy többször érintkezik Bergson tudatosabb és tudósabb irodalmi tanítványjaival Nyugaton. Ebben van legigazibb érdeme és páratlan magyar eredetisége, maradandóságának egyik záloga, persze akaratlanul. Nemzedékének többi nagyjaihoz hasonlóan, őt is Karinthy stílusutánzata leplezi le, tréfába burkolt kritikusi nyelvjárással; *A negyvenkettes zenélő mordály* című paródiája háromszorosan rátapint Krúdyban a logikus időrend elködösítésére, az emlékek egyidejűsége és szinte korlátlan párosító hatása által. Ha már nem tudná valaki: az első világháborúban a negyvenkettes volt a németek legfélelmesebb lövege, városokat lőtt szét cserepekre. Zenélőóra helyett elöltöltős puskával, mordállal párosítva.

Egy figyelmeztető szó még az időtlenségről, Nyugat helyett azonban Keletre nézve ezúttal, nagyon messze. Ha mindig áll az óra, s a nappalt ugyanúgy végigheverézik, mint az éjt, fokról fokra szétzilálódhatnak a tudatformáló, racionális erők, az egykedvű tetszhalál. Mondjuk, egy régi orosz udvarházban. A név magától kínálkozik: Krúdy közelítette meg legjobban – és szinte lehetetlen, hogy ne olvasta volna – az orosz irodalom egyik nagy remekét az *Oblomov*-ot.

Rövid, de mélyreható tanulmányában Illés Endre enyhe rosszallással említi, hogy csak egyetlen magyar úrnak volt tekintélye Krúdy előtt, holott ő is csak hitvány ragadozó volt, szerencselovag, és nem nagyúr, a szó etikus értelmében. Alvinczy Eduárd, *A vörös postakocsi* utasa, a valóságban Szemere Miklós, Huba törzsből, a hírhedt kártyás és lófuttató. „Pesttel elbánt, Alvinczyvel soha.” De a züllött hajós végtelenül érzékeny antennái felfogták, hogy mégsem akárki. *Személyiség* volt, a szó legősibb értelmében,

érdemes vagy érdemtelen melléktulajdonságok és erkölcsi gátlások nélkül, népítéleti mérlegen bizonyára haszontalan parazita, de legalább tetőtől talpig nagystílú. Úgy látszik, Krúdy beérte ennyivel. No meg a ki-kinyíló pénztárca adójával. A bécsi Jockey klubban a lengyel Potoczki-val vívott kártyacsatája miatt Szemerét évekre kitiltották a császárvárosból. Egyszer aztán megint csak ott volt, még a nagy kártyások közé is visszaülhetett. Mi történt? Ő rendeztette be a legnemesebb műbútorasztalossal Bécs egyik dédelgetett színésznőjének, Schratt Katalinnak a lakását. Vajon az uralkodó tudtával vagy szemhunyásával? Vadászlovait lehajszolva, Erzsébet királyné Katit választotta ki az öregedő Ferenc József ártatlan, örökvidám barátnőjének. Föltehető, hogy az öregúr észre sem vette a bútorokat, annyi száz finom művű volt a Burgban és Schönbrunnban, s katonákon kívül egyébként sem vett észre mást. Nem is katonákat, hanem az egyenruhákat. De Szemere Miklós húzása felért egy cs. és kir. őszi hadgyakorlat sikerével. Legalábbis neki.

A klasszikus időfogalom szétoldása marxista elmélet szerint: bomlási termék, a kimerült polgári társadalom meddőségének egyik kórtünete, hiábavaló félrehúzódság a történelmi szükségszerűség, vagyis az egyvonalú fejlődés vastörvénye elől az egyén öntetszelgő lelki játékaiban. Efféle bomlási tünet akkor Krúdy dallamosított ideje is, az a furcsa Idő, amely egy magányosan méléző férfi húrján kimuzsikálja tudatunkból percmutatóhoz kötött fogalmát. Holott az új időérzet éppen fokozta az írói fogékonyságot, hasonlatok kereszttüzébe szorítva, új látószögekből közelített a lélek rejtekeihez, s forradalmasította a regényszerkesztés módjait. Jobban mondva, a lemondást a szerkesztésről. Nyugati fölfedezése és alkalmazása a húszas évekre esett, márpedig akkor születtek Krúdy dércsípte remekei is. Ne tévesszen meg a könynyedén vállra vetett s itt-ott molyette jelmez, s az sem, hogy olvasmányaiiban – keveset olvasott – kitartott Jókai, Mikszáth, néhány századvégi magyar realista, Dickens, Thackeray, Turgenyev mellett. Joyce, Virginia Woolf, Aldous Huxley a kortársa,

nemcsak anyakönyvi adatok szerint. Hírüket se hallotta. Hályogkovács módjára viselkedett a fehér papír előtt, s nem úgy, mint például Jedlik Ányos, aki céltudatos kutatással jutott el tudományos fölfedezéseihez, a világhírű német Siemensszel egy időben. Ő mindvégig a magyar élet adása, fiatalkori emlékeiből merít, s ha kisodródott is belőlük vidékies másaiba, ferencvárosi és óbudai borozó tanyákon, terézvárosi és józsefvárosi bérlakásokban s török fürdők dögönyözőjén, megtartotta a megyeházi urak és komák nyeglén kedélyes felfogását az írástudókról. El lehetett képzelni Szép Ernővel, mert a szegény szoboszlói zsidófiú is szenvedélyesen kártyázott egy időben, s röptükben felismerte a mádárfaftákat, de elképzelhetetlen lett volna Babitscsal, a tudós költő nemes föllengzései s fennkölt híradásai a világirodalom havas csúcsairól elakadtak volna egykedvűn harapdált, sörhabos bajuszán. De ha nem volt is tudatos újító, abból még nem következik, hogy gyanútlan volt. Nagy magyaroknak sokszor egyszerre gyöngéjük is, erejük is az intuíció, s olykor a lelkiismeretlenségig rábizzák magukat megérzésekre. Lángeszű író társa, Ady szintén mágikus intuícióval volt megáldva. Másodnaposan a hotelágyban délig heverészve, a napilapokból kihámozta a gyújtó eszméket, és zászlónak állt olyan fegyvertársak élére, akik reggeltől estig német és angol tudományos kásahegyeket rágtak át vastag lencséjükkel.

Nagy utazó volt, de tudtommal csak addig nyújtózott, ameddig újságírói szabadjegye ért. S a valóságos ország bejárásán kívül még többet utazott elmosódó emlékekben, *belső* tájakra, ahol gyöngéd vagy fantasztikus hasonlatfüzérek ringanak, járt határszéli fészkekben, szánon, kocsin, tutajon, vicinálison. Hiába láthatta már Blériot pesti bemutatóját, az első repülést, neki tűnődésre és borús ki-kitekintésre való, lassú jármű kellett. S ezeken a tájakon sokkal mozdulatlanabb az őszi csend, kísértetiesebb a téli éjszaka, holtabbak a faluk, regényesebbek a valójában semmitmondó lány szemek, ördöngösebb a pohár. Krúdy egyszersemind a legoroszabb írónk is, a szó múlt századi értelmében. Mert ha a merev időfogalom lírai felbontásában öntudatlan rokonságot tart

a húszas évek tudatos nyugati kísérletezőivel s egyik jellemző műfajukkal, az akkortájt folyton emlegetett „belső monológ”-gal, hangulatában, életérzésében, még rostjaiban is régi oroszok rokona, és szinte észrevétlenül be lehetne csempészni Akszakov, Gogol, Turgenyev, Leszkov és Goncsarov világába. Szilaj kamaszkorát a lengyel határon töltötte, oda csapták ki iskolába a papokhoz, szülővárosában folyt le baljóslatú utóhullámaival a tiszaszlári vérvádper, amely jobban illett egy cári kormányzóságba, mint a nyíregyházi törvényszékre, szomszédságában volt egy elmagyarosodott szlovák népsziget a hajdúdorogi püspökség körül, s újságírói szabadjegyével a havasok, zszindelytetős templomok és bizánci keresztek, kegytárgyak rejtélyes, szinte vérségi csábítására el-elkalandozott a Kárpátalján. A *Kleofásné kakasa* fogvacogtató zarándokjárását csak olyan vizionáló költő festhette le, aki nem ferences, hanem pravoszláv búcsúsokkal hált együtt.

Életében soha nem volt országos tábora, de a két háború közt lassan nőtt a szekta, afféle ártatlan olvasói szabadkőművesség, élén Márai Sándorral, a rítusban jártas, mintaszerű páholymesterrel. Kár, hogy könyve, *Szindbád hazatér*, a mesés nyitány és sokrétű, ízes középrész után esik, elkapja a retorika, szószaporító és szónokias az a nagy magyar panoráma, kitekintés az egész országra, a London-szálló egyik asztalánál.

Jól emlékszem szegény, legyilkolt könyvkötő barátom titkos jeladására, hogy fussak a Podmaniczky utcába, ehhez és ehhez a sötét ócskáshoz, ahol gyanús csomagok között egész tucat kifogyott, korai Krúdyt találhatok. Futottam is. Úgy látom, feltámasztása és visszaiktatása óta valóságos egyházzá bővül ki a hajdan csak népes szekta. Érthető dacból, bosszúálló visszahatásként átmeneti túlbecsülés is fenyegeti.

Többször hallottam és olvastam, hogy válogatott műveivel kellene áttörni a külföldi záron. Csakhogy közben rég a nyugati irodalom háta mögött maradt a regény kísérletező korszaka, Krúdy nem keltene nagyobb meglepetést, valószínűleg idegen olvasónak ő is a tegnapé, tegnapelőtté volna. Kételyemnek van azonban mé-

lyebb oka is. Minél jobban öregszem, annál kevésbé hiszem, hogy a stílusvarázssukkal ható és rejtett költészettől lélegző művek átül-tethetők-e idegen nyelvekre. Más, ha az írásoknak korszerű a politikai töltésük: „intó fabula”, tehát szegről-végről Gulliver le-származottja. Déry Tibor, Camus, Koestler, Orwell, Günther Grass munkái ilyenek. De mit kezdjen beavatatlan olvasó olyan írásokkal, amelyek felszívták a gyermekkor emlékeit, hazai ízek-
kel, hazai tájak illatával és képeivel vannak telítve, s egy ismeret-
len nép lelki rezgéseit továbbítják hálózatukon, s maga a ritmikus
hangvétel szintén az ábrázolás teljességének a része, árnyalása.
Önként vagy kényszerből évtizedekig laktam külföldön, dolgoz-
tam idegen emberekkel, s újra és újra a helyszínen kellett fölfed-
eznem a hazámban egykor már, korábban megemésztett intel-
lektuális tetteiket, prózaírókét is, költőkét meg éppenséggel. Csak
képzelttem addig, hogy az enyéme! Huszárík Zoltán Szindbád-
filmje nekünk szívszorító, hiteles miniatűr remekmű, de lepergett
a kevéske idegen nézőről, elsőprő világsiker volt ellenben egy má-
sik magyar film, a *Mefisztó*, mert a 20. század uralkodó emberte-
lenségéről szól, és legalább hatvan éve szerte a földön együtt
élünk ezeknek az amorális erőknak a pusztító be-betörésével.
Óbuda, Krúdyé eltűnt, de maradék tornyai körül a gyülekező
hófelhők alatt még zeng egy kitaró gordonkaszólam, átszáll a
Dunán a Margitszigetre, onnan a pesti partra, s a rezgő nyárfale-
velek még kacérkodnak az aranyos homokkal odalenn a Nyíren
– hogyan adjuk át e hangokat? botfűlű honfitársaknak is nehéz.

De az egyik legnagyobb közlési gátat Illés Endre gazdag kriti-
kai tapasztalata derítette ki anélkül, hogy foglalkozott volna a for-
dítás problémájával. Ez pedig a hasonlatok burjánzóan dús lom-
bozata. Minden nyugati irodalom a fukarságig takarékos jelzőkkel
és hasonlatokkal, nem így a magyar : a „háromemeletes” hason-
latokból gyakran a csúcson ragyog a legszebb, a harmadik. S ma-
gyar ember, főleg Krúdy-rajongók fogyasztóképessége szinte ha-
tártalan ebben. Csakhogy számos nyugati, különösen amerikai
író egyenesen árulásnak bélyegez minden stílárís díszítő elemet,
ilyenformán Krúdyt egyenesen égetni való eretneknek nyilvání-

taná. Vele is úgy vagyunk, mint a számtalanszor hiába átköltött Adyval: a miénk, csak a miénk, s akinek ez kevés, válasszon más anyanyelvet.

A pálya legfényesebb íve egyezik időben az európai Szecesszióval, csekély a késlekedő csúszás. Magyarországra Bécsen át szűrődött be, legdúsabb táptalaja is a császárváros volt. De a jelenség, persze, európai, a szó földrajzilag legtágabb értelmében, Glasgow-tól Pétervárig, s egyik támaszpontja Párizs. Aki ott földalattira száll, lemenetnél még elég sok helyen fogódzik a Szecesszióba: Guimard metróállomásai ma már védve vannak.

Barátai, Heltai Jenő, Ady, Bölöni György, Nagy Endre, Szép Ernő, Pólya Tibor jól ismerték a talmi budapesti „világváros” hiteles mintáját a Szajánánál, ki hónapokig, ki évekig élt ott, s megtanulta lemérni a kiábrándító különbséget a két város között. Tudták, hogy a Montmartre-on több a csengő tízfrankos Napóleon-arany, a Nagymező s a Király utca sarkán meg több az óvatolt váltó. De volt egy érintkezési pont művészet és irodalom közt, ahol a légkör csakugyan hasonló, majdnem azonos. De ahhoz Krúdynam már kevés hozzátennivalója lett volna. Gondoljunk a démonikus éjjeli figurákra, akik egy festőóriás, Toulouse-Lautrec abszintesphara körül kavarogtak. La Goulue és Valentin-le-Désossé a Moulin Rouge-ban, Chocolat, az Achille-bár néger táncosa, Cha-U-Kao, a bohócnő. Kollégáikat az őszülő walesi herceg látta az Andrássy út mellékutcaiban, pesti mentorával, Károlyi „Pistával”.

Kár, hogy Szindbád vasúti szabadjegye nem volt érvényes Európára. Kedvünk volna megírni egy álmemoárban, hogy miképp teltek hetei, hónapjai a szecessziós Párizsban? Nem a Diáknegyed lakója, sem az arisztokrata fertályé az Invalides körül, legkevésbé az aransáncoké az Étoile-nál. Valahol a Nagycsarnok táján üt tanyát, s *Réveillon*-kor, a karácsonyéji szertartásos vacsorán a Disznólábhhoz címzett kocsmában tejfölös nyúlgerinc vagy velős csont helyett osztrigáról, hagymalevesről és rákokról ír, hasonló gusztussal. Hogyne, megtévesztő a légkör: Proust Odette-je

Pesten is felragyoghatott volna, a Stefánia úti virágkerekes kocsi-korzón, s az Ólipótváros bankerődjeiben Swann stílusával vete-
kedő nagytőkés műgyűjtők uralkodtak, ha őket már nem válasz-
totta is tagjai közé a Nemzeti Kaszinó. De akkor hova lett volna
Krúdy éjszakáinak fejedelmi varázsa, a pénztelen fejedelemség?
Megáll Toulouse-Lautrec mögött a Moulin Rouge-ban, s egy
darabig figyeli a kréta ördögi gyorsaságát a rajzpapíron. A kréta
fut, de a toll vagy ceruza elakad, s akkor megakad az emlékirat is;
hasonló ugyan a légkör, mégis lehetetlen az átadás. Nyugodjunk
bele. Cserében a városligeti Vajdahunyad váráért a párizsiak so-
hasem adták volna oda az Eiffel-tornyot. S elég hamar arra is rá-
jönnek, hogy tíz aranyfrank mégiscsak tíz aranyfrank, többet ér,
mint egy lejárt váltó egy betyár formájú, daliás dunai barbár zse-
bében.

Még nem volt bevezetve villany az olcsó kis balatonlellel penzió-
ban, ahol a gimnazista először találkozott Krúdy-írással, gyertya-
fénynél falta az *Aranykézutcai szép napok*-at. A madridi dal, a
madridi dal! – kiáltozta magánkívül az egyik novellacímét, fel-
alá rohanva az elvadult, nádas parton.

Betéve akartam tudni.

Pár év múlva én nyitottam neki ajtót József utcai lakásunkban.
Csak futólag ismerte apámat, nem tudom, hogyan jött rá a cí-
mére. Körülbelül húsz perccig tárgyaltak, csukott ajtó mögött, a
szomszéd szobában, egy árva hang sem szűrődött ki. „Mit
akart?” – kérdeztem távozása után. „Felkínált egy szép gyűrűt,
nekem akarta eladni” – felelte apám, aki jól keresett akkor ló- és
lovasneveléssel. „Megvette?” Apám vállat vont; „nem”. Még ma
is fáj, amit talán hozzágondolt ehhez a szócskához.

Krúdy akkor már, irodalmunk szégyenére, örökös nyomorral
küzdött. Últ szerkesztőségi előszobákban, újra felöntött régi kéz-
irattal a zsebében, máskor meg váratlanul fellobbanó, eredeti
írással. Kis ripőkök várták meg. Térde közé szorította a botját,
néha koppantott egyet a padlón. Mi egyebet tehetett volna? Ma-
gában alaposan fejbe vágta azt a másikat.

Ez a bot jó segítség, hogy engem is elnémítson. Közismert a történet, a magyar anekdotakincs gyöngye, megérdemel akárhány ismétlést, az enyém is az. Késő éjjel ment hazafelé Szép Ernővel margitszigeti lakására. A költő is ott élt akkoriban. Egy útrésznel, sűrű lombok alatt, orrig se látható homályban, Szép Ernő hirtelen megáll, s azt kérdi:

– Mondd, Gyulám, sohase féltél, hogy egyszer valakit leütsz a sötétben?

1984